

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

1 (299)

ҚАҢТАР – АҚПАН 2015 ж.
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ 2015 г.
JANUARY – FEBRUARY 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусейтова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., чл.-корр. НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қамзабекұлы Д.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА құрметті мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к ең с е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мұрадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК
С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нармбаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабиков**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусейтова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. фил. н., проф., Почетный член НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан), член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф. **В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан № 10894-Ж, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www:nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., honorary member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N **10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz) / social-human.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 1, Number 299 (2015), 305 – 310

**HISTORICAL TRUTH IN THE PLOT OF THE NOVEL
(based on the novel by Chingiz Aitmatov "Day lasts more than a hundred")****A. Shamakhova**

Kazakh national pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan

Key words: world, classical literature, heritage, cultural values, Treasury.**Abstract.** The legacy of classical literature of the peoples of the world is a treasure trove of spiritual values of national and universal culture. Artistic works are read by thousands and millions of readers. For centuries, these works are read and remain in the memory of generations. There is no doubt that they affect the development of the spiritual values, aesthetically influenced on the perception of reality and the truth of life.**РОМАН АРҚАУЫНДАҒЫ ТАРИХИ КЕЗЕҢ ШЫНДЫҒЫ
(ШЫҒЫС АЙТМАТОВТЫҢ «ҒАСЫРДАН ДА ҰЗАҚ КҮН» РОМАНЫ БОЙЫНША)****А. Шамахова**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: әлем, классикалық әдебиет, мұра, рухани құндылық, қазына.**Аннотация.** Әлем халықтарының классикалық әдебиеттері мұралары – ұлттық және жалпыадамзаттық рухани құндылықтар қазынасы. Мыңдаған, миллиондаған оқырмандардың қабылдау ықыласына ие болған көркем шығармалар – ұрпақтардың мәңгілік рухани азығы. Әлем өркениеті кеңістігіндегі көп ғасырлар бойы барлық кезеңдер оқырмандарының ыстық ықыласымен ұмытылмай сақталып, жалпыадамзаттық рухани құндылықтар құрамында мәңгілік ұлағатымен келе жатқан көрнекті көркем шығармалар арқылы олардың арқауына алынған тарихи кезеңдер шындығы романтизм мен реализм көркемдік әдістер аясында сөз өнерінің эстетикалық тағылымын дәлелдеуде.

Адамзат өркениеті кеңістігінде ХХ ғасырдың 50-80-жылдары өзінің көрнекті көркем туындыларымен (повестері: «Жәмила» 1958, «Қош бол, Гүлсары» 1967, «Ерте қайтқан тырналар» 1975, «Алғашқы ұстаз» 1962, «Ақ кеме» 1970, «Құс жолы», «Ана- Жер ана» 1963) мыңдаған, миллиондаған оқырмандарының өзіндік туындыларына деген оқырмандарының ықыласын күрт, қауырт аударған қаламгер Шыңғыс Төрөқұлұлы Айтматов «Боранды бекет» (1980), «Жан пида» (1986), «Кассандра таңбасы» (1995) романдарының көркемдік даралығымен танымал болды. Әлемге танымал жазушының драматургиялық шығармалары («Шынарым менің, шырайлым менің», «Боранды бекет», қазақ қаламгерлері Қалтай Мұхамеджановпен бірігіп жазған «Көктөбедегі кездесу», Мұхтар Шахановпен бірігіп жазған «Сократты еске алу түні немесе миғұла терісі үстіндегі сот» пьесалары да театр сахналарында қойылып келеді. Ақын Мұхтар Шахановпен бірігіп жазған «Құз басындағы аңшының зары» (1997) атты эссесі де көркемдік тағылымымен оқырмандар жүректерінен орын алды.

Көрнекті жазушы, Халықаралық Алаш әдеби сыйлығының лауреаты Берік Шаханов Ш.Т. Айтматов шығармашылығының романтикалық-реалистік болмысына шынайы баға береді: «Айтматов қаламынан туған әрбір шығарма адамзаттық көкейкесті мәселелерді қозғауымен, сыршылдығымен, шыншылдығымен, жаңашылдығымен ерекшеленеді. ...Адамзаттың Айтматовы аталып кеткен,

заманамыздың заңғар жазушысының кейінгі «Жан пида» (1986), «Кассандра таңбасы» (1995) романдары философиялық тереңдігімен ерекшеленеді. Өмірдің сан қатпар сыры мен қырына үңілген, соның болмысын ашып көрсетуге бой ұрған зерделі зерттеу пайымдауымен тың, тосын көркемдік кестесімен қызықтырады. Оқырман назарын адамгершілік мінез-құлықтың толғақты мәселелеріне аударады»[1,148-б].

Ұлттық және жалпыадамзаттық даму қозғалысы тарихи кезеңдер желісіндегі даралықтарымен де, сонымен бірге ортақ тағдырластық сипатымен де ерекшеленеді. Планетамыздың ғарыштық-ғаламдық кеңістіктегі бұған дейінгі мыңжылдықтар белестеріндегі тарихи дамуы кезеңдерінде эралуан оқиғалар белең алғаны – ұрпақтарға мәлім. Ал, ХХ ғасырдың 50-жылдарынан бастап әлем өркениеті кеңістігіндегі ғылыми шығармашылық ойлау кеңістігінде ғарыштық кеңістікті игеруге арналған зерттеулерде, талпыныстарда тың жаңалықтар ашылып, жердегі адамдардың басқа Күн жүйесі галактикасындағы планеталармен (жұлдыздармен, Жер серігі Аймен, т.б.) аспан денелерімен байланыстар орнатуға құштарлық оянды. Ғылыми-фантастикалық көркем шығармалар, ғылыми-танымдық еңбектер (Ақжан Машанов «Ай арысы» (1996), «Космос және космология» (1999), Абдулхамит Мархабаев «Ғарыштағы қымыз», «Тосын ғарыш хат» (1972) повестері, Жүніс Сахиев «Көктен келген көшпенділер» (1988) романы, Раушанбек Бектібаев «Ионоферадағы алаң» (1988) повесі, т.б.) да қазақ әдебиетінде жазыла бастады. Әлем әдебиетінің классикалық мұраларында (Жюль Верн, А. Беляев, Дж Свифт, т.б.) біршама қамтылған жер мен Ғарыштық кеңістік байланыстары мәселесі уақыт өте келе тұрақты әдеби үрдіске айналды.

Тарихи кезең шындығы – классикалық әдеби шығармалардың көркемдік негізі. Тарихи кезеңде адамзат қауымына ортақ ғылыми техникалық прогресс жаңалықтары жас балалардан бастап ересектерге дейін көңілдерін баурайды. Арманшыл адамдардың қиялдарына канат бітіреді. Жер бетіндегі тіршіліктің қайнаған қалың ортасындағы қақтығыстар, қайшылықтар құрсауында жүрген арманшыл адамдардың ғарышқа қалықтай көтеріліп, беймәлім, жұмбақ, бір тіршілік ортасына барғысы келетіні де ақиқат. Сондықтан, ойшыл, сыршыл шығармалар жазған суреткер қаламгерлер адамдардың біздің планетамыздан да тыс тағы бір ғалам кеңістігі бар екенін болжалдайды. Көркемдік қиял аясында Жер мен басқа планеталар арасындағы байланыстар болу мүмкіндігін көркем шындық поэтикасымен бейнелеуге талпынады.

Әлем әдебиетіндегі шығармаларында үнемі назарға алынып келген осындай өзекті мәселені суреткер Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» [2] романының композициясынан орын алған жаңашыл сипатынан аңғарамыз. ХХ ғасырдың 50-80-жылдары әлемдегі екі алып держава КСРО мен АҚШ ғарыштық кеңістікті игеруге құлшына, жанталаса кірісті. Әрине, материалдық және рухани мәдениет, экологиялық даму жетістіктері салаларындағы жоғары нәтижелері орасан көлемдегі бұл екі мемлекет те осы тарихи кезеңде планетадағы ықпал етушілер тұғырында танылды. 50-60-жылдары «қырғи-қабак соғыс» жағдайында өмір сүрген екі державаның әскери әлеуеттері де күшейіп, өзара бәсекелес жағдайда болуы да талай рет кенеттен басталып кетуі мүмкін үшінші дүниежүзілік соғыс қатерін де сездірді. Социалистік және капиталистік жүйелерге бөлініп алған, екі үлкен державаның ықпалында болған әлем мемлекеттерінің халықтары араларында бірін-бірі жатсыну, өшпенділік сезімдері де орын алып жатты. Әрине, ХХ ғасырдың осы аталған тарихи кезеңінде Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылып, КСРО-ның ықпалындағы Варшава шарты және АҚШ ықпалындағы НАТО әскери одақтары араларындағы өршіп кетуі мүмкін қырғи-қабак соғыс қаупін сейілтуге ықпал жасап отырды. Әсіресе, атом ядролық және бактериологиялық соғыс қаупін тоқтату әрекеттері басты назарда болды. Аталған тарихи кезеңнің басты ерекшелігі – ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерінің үздіксіз дамуы.

Мемлекеттердің Жер планетасының табиғи ресурстарын тиімді пайдалана игеруі жедел қарқынмен өркендеді. Ғарыштық зерттеулер де үздіксіз жүргізіліп, Күн жүйесі галактикасында аспан денелерін адамзат игілігіне айналдыру мәселесі де зерттеле бастады. Суреткер Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» романының композициясында эпикалық шығарманың идеялық-көркемдік желісін құрайтын жарыспалы өрілген бірнеше сюжеттік бөліктерде Жер және ғарыштағы беймәлім галактикадағы Ормантөс планеталары арасындағы байланыс мәселесі қамтылған. Сюжеттік бөліктерде КСРО мен АҚШ мемлекеттерінің бірлескен ғарыштық ғылыми-зерттеу «Конвенция» авианоцесінің Тынық мұхиттағы Алеут аралдарынан түстікке таман Владивосток пен Сан-Францисконың қақ ортасында тұрғандығы халықаралық «Демург» бағдарламасы бойынша

американдық және кеңестік ғылыми қызметкерлердің осы кемеде және ортақ «Трамплин» орбитасында ұшып жүрген «Паритет» станциясында жұмыс жүргізуі – бәрі де тарихи кезең шындығын өзіндік көркемдік қиялмен қорыту нәтижесі. Шынында да, XX ғасырдың осы 50-80-жылдарында КСРО-ның ғарыштық ғылыми-зерттеу жұмыстарының, ғарышқа ұшу сапарларының бірқатар бағдарламалары халықаралық байланыстарымен де ерекшеленді.

Романда Халықаралық кеңестік және американдық ғылыми-зерттеу бағдарламасы бойынша дипломатиялық, ғылыми, әкімшілік, елшілік жолдармен шешілген осы «Демург» бағдарламасының игерілуі мүмкін нәтижелері Жер планетасы адамдарына пайдалы болып көрінеді.

Атап айтқанда, Икс планетасындағы аса пайдалы кеннің сарқылмас қоры бар екендігінің анықталғаны, Икс планетасы қыртысындағы мол ағын су барлығының, оның адамның өзге планетада өмір сүруінің кепілі, сонымен бірге кен байыту құралы екендігінің белгілі болғаны – бәрі де ғылыми логикалық қисындылығы анықтылығымен баяндалған.

«Ғасырдан да ұзақ күн» романындағы осы ғарыштық байланыстарға арналған сюжеттегі оқиғаның дамуы барысында жазушы Жер планетасы адамдарының пендешілік мұратына, мақсатына сәйкес келмеуі мүмкін болатын төтенше жағдайды баяндаған:

«Сарыөзек пен Невада космодромдарында Икске жүргізілетін гидротехникалық жұмыстарға соңғы дайындық аяқталып қалғандай. «Трамплин» орбитасы - тұңғыш Икске аттандаруға дайын тұрған.

Түптеп келгенде, қазіргі адамзат өзінің жердегі өзге планеталардағы цивилизациясының тұсаукесер тұсында тұрған.

Дәл осы кезде, гидрологтардың алғашқы тобын Икске аттандыра алдында «Трамплин» орбитасында ұзақ мерзімді саяхатпен жүрген «Париет» ішіндегі екі паритет-космоновтар із-түзсіз жоғалсын да кетсін...

Олар кенет мерзімді байланыс сеанстарына да, басқа ниетті сигналдарға да тырс етіп жауап бермей қалды. Жағдай қиынға айналды. Станцияның айналып жүрген тұсын меңзейтін сигналдан басқа радио-теледидар байланысы тырс етпей қалды» [2,40-б.]. Бұл – романның идеялық-композициялық желісіндегі негізгі сюжеттік оқиғаларға логикалық көркемдік қиял сабақтастығымен ұласатын жағдай. Романдағы негізгі сюжеттік-композициялық желіні құрайтын Сарыөзек жазығындағы Боранды разъезі. « Соғыстан қайтқалы бері осы разъезде жұмыс істеп келе жатқан «Боранды Едіге» [2,9-б.] осы өлкенің бұрынғы және соңғы, қазіргі тіршілікке қатысты оқиғалар – бәрі де жазушының осы тәсілмен жазған сюжеттік бөліктерімен қосыла өріледі. Оқырманды ойландыру үшін суреткер қолданған бұл тәсілдің қазіргі заманғы әдеби үдерістегі жаңашылдықтың үлгісі екендігі ақиқат. Яғни, жазушы ғарыштық кеңістіктегі планеталарды да, құрлықтарды да, мемлекеттерді мекендейтін алуан дінді, тілді, әрқилы нәсілді адамдар тағдырларында тіршілік қозғалыстарының жүріп жататынын оқырмандардың көз алдарына елестетеді.

Ғарышты игеру бағдарламасы бойынша «Паритет» станциясында отырған екі ел ғарышкерлерінің бөлек галактикадағы Ормантөс планетасы ғалым-ғарышкерлерімен байланыстарды жүзеге асырып, солардың шақыруымен Ормантөс планетасына аттанғандардың ойларын оқимыз. Жер бетіндегі мемлекеттерге бөлінген саяси-идеологиялық, экономикалық қарама-қайшылықтармен қақтығысқан адамдар ортасынан әбден мезі болғандардың ортақ көзқарасымен дараланған сол ғарышкерлердің Ормантөс планетасына аттанып бара жатқандағы қоштасу хаты да жазушы идеясының, көркемдік шешімінің нақты көрсеткіші:

«Біз бимәлім дүниеге аттанып барамыз. Адам баласы қадим заманнан бері өзге ғарыштан өзіне ұқсас жандарды іздеп тауып, ақылға ақыл қосылып, салтанат құруын арман еткен. Бізді де белгісіз әлемге жетектеп алып бара жатқан сол арман. Бірақ сол басқа әлем цивилизациясы қандай? Адамзатқа пайда ма, зиян ба? Мұны әлі ешкім де білмейді. Ал, біз бұған баға беруде әділ болуға ант етеміз. Егер де біз барған планетаның құлқы адамзатқа зиянды болатын болса, онда біз Жер шарында ешқандай қауіп төнбейтіндей әрекет жасауға ант-су ішеміз» [2,46-б.]. Жазушының осы романындағы гуманистік-идеялық желі – адамдардың ата-бабалары, ұрпақтары мекендеп келе жатқан атамекендерді, ата жұрттарды, сол арқылы тұтастай Жер-Ананы сүйген перзенттік махаббат сезімінің әспеттелуі. Романның негізгі басты кейіпкерлері Қазанғаптың да, Едігенің де және олардың отбасыларындағы адамдардың тағдырлары, тұрмыстың тауқыметіне шыдас беріп жүргендері де сол жандарына ұялаған жерді тұрақ еткен адамдық ұстанымдарының мықтылығынан

екендігі ақиқат. Романның құрылысындағы Боранды разъезін мекендеген кейіпкерлер тағдырын оқыған оқырман да бұған иланады:

«Ұлы даланың қатыгездігіне шыдамасаң, «Әттеген-ай, неге келдім?»- десең болды, желкең жүндей түтіліп, жан дүниен жүдеп жүре береді.

...Борандыда өмірлікке өзек байлаған екі-ақ адам болды, бірі – Қазанғап, бірі – осы Боранды Едіге. Басқа келіп-кетіп, жатқандар қаншама! Едіге өзіне-өзі қазы емес, әйтеуір, қайыспағаны ақиқат. Ал Қазанғап осы жерде тапжылмай қырық төрт жыл жұмыс істегенде, басқалардан гөрі ақылы аз болды дейсіз бе?» [2,12-б.]. Ал, бимәлім галактикадағы Ормантөс планетасына аттанып бара жатқан ғарышкерлердің алыс қиырға адамзат атынан бара жатып, қасиетті Жер-Анамен қоштасар сәттегі сезімдерінің шынайылығы оқырманды да тебірендіреді:

«...Біз қоштасамыз. Біз өз станциямыздың иллюминаторларынан Жерді көріп отырмыз. Қап-қара кеңістік әлемінде Жер жарықтық нұрлы бриллианттай жарқырайды. Шіркін-ай, оның жәуді-реген көгілдір көркін сезбей айтып жеткізу қиын, әрі десе бұл арадан Жер – Анамыз еңбегі былқылдаған жас баланың басындай тым нәзік болып көрінеді. Осы арада отырғанда Жер бетіндегі адамдардың бәрі-бәрі бір туған бауырларымыздай болып сезіледі, оларсыз бізге тіршіліктің мәні жоқ. Әттең, Жер бетінде жүргендердің бәрі де осындай сезімде болса ғой. Бірақ олай емес қой» [2,46-б.].

Романның идеялық-көркемдік желісін құрап тұрған өзекті мәселе – адамзат ұрпақтарының бұған дейінгі мыңжылдықтар бойы тайпаларға, руларға, мемлекеттерге бөлініп алып, әрқайсысы өз мүдделері үшін қырқысумен, соғысумен келе жатқандығына тиым болуды аңсау. Ормантөс планетасына барған ғарышкерлердің Жерге жолдаған хаттарынан екі планетаның да географиялық сипатының (таулар, қыркалар, шымқай жасыл желек жамылған төбелер, олардың ара-арасынан өзендер, теңіздер, көлдер...топырақ суырған дауыл... қалалар мен елді мекендер...) [2,77-б.] бар екендігі де айтылады. Романның көркемдік қиял арнасындағы шешіміне орай Ормантөс планетасының адамдары, қоғамдық-мемлекеттік құрылымы туралы фантастикалық сипатты баяндауларға да иланамыз.: «Ал енді ормантөстердің өзіне келетін болса, біздің пайымдауымызша, бұлар Дүние-Әлемдегі ақыл-ойлы жандардың ерекше бір асыл тұқымдылары. Әйелдері баланы Ормантөс айымен есептегенде, он бір ай көтереді. Олардың өздері қоғамның ең басты проблемасы мен өмірдің мәні адам ғұмырын ұзарту деп азсынғанмен, мұндағы адамдар өте ұзақ жасайды. Олар орта есеппен жүз отыз, жүз елу жыл өмір сүреді. Ал, кейбіреулері екі жүз жасты да еңсеріп тастайды. Бұл планетаның халқы он миллиард адамнан асып түседі» [2,78-б.]. «Қанша бір ақжарылқап күн туды десе де, он миллиардтан астам тұрғыны бар планетада қоғамдық өмір тіпті де кем-кетіксіз болмаса керек. Сонда да болса, ең бір ғажап қалатын нәрсе, ормантөстіктер мемлекеттік құрылым дегенді білмейді. Мүмкін, олардың тарихында бұрын соғыс та, мемлекет те, ақша да болған шығар. Соған байланысты, соған орай қоғамдық қатынастар да болған шығар, оны біз біле бермейміз. Бірақ дәл қазіргі кезеңде олардың мемлекет не екенінен, соғыс дегеннің не екенінен хабары жоқ.

...Олардың коллективтік санасының өскені сонша, ормантөстіктер соғыс атаулыны мүлде күрес құралы деп білмейді» [2,80-б.]. Жазушы қиырдағы Орман Төс планетасындағы адамдар туралы жерден барған ғарышкерлердің хаттарындағы адамзат ұрпақтары мәңгі армандап, қиялдап келген тұрмыс болмысын суреттеген. Әлемдік ақыл-ой данышпандарының (Платон, Сократ, Аристотель, Әбунасыр Әл-Фараби, Асан Қайғы, хакім Абай, Томас Мор, Оуэн, Сен-Симон, т.б.) армандаған материалдық және рухани мәдениет салалары, адамдарының дүниетанымы кемелденген қоғамды-ортаны аңсаудың бұл да бір жалғасындай сезіледі. Орман Төс планетасы адамдарының кескін-келбеттерін («Бұл ормантөстіктер қандай ғажап сұлу десеңізші! Және де бір-біріне ұқсамайды. Тіпті шаштары жасыл көгілдір дегеннің араларында қара көгі де, қылаң көгілдір түстілері де кездеседі. Ал қарттарының шашы тура біздің шалдардың шашы құсап ағарады екен. Бұлардың антропологиялық түр тұрпаты да әрқилы, өйткені мұнда да әртүрлі ұлттар, этникалық топтар бар» [2,81-б.].

Роман композициясындағы осы сюжеттік көріністер арқылы эпикалық шығарма арқауына алынған адамдардың қақтығыссыз, қайшылықсыз, зорлық-зомбылықсыз өмір сүру арманын суреткердің өзінше өрнектегенін аңғарамыз. Осы арада Орман Төс планетасы тұрғындарының ізгі ойлары Жер бетіндегі адамдармен ашық байланысқылары, аралас-құралас болғылары келетінін айтады. Адамдары мемлекеттік бөліністерді ақша, дүние-мүлік жөніндегі пиғылдарды күнкөрістік

тауқыметтерді білмейтін ормантөстіктердің тектес, ұқсас болғанмен, өмір сүру психологиясы алақұла, қайшылықты Жер планетасы адамдарымен қарым-қатынастарының жақсы болып кетуі, әрине, мүмкін емес қой. Ықылым замандар бойы құрлықтардағы жеке адамдардың да, тайпалардың, рулардың, мемлекеттердің араларында болып келе жатқан өңірлік, аймақтық, құрлықтық, одан аса келе бүкіл планеталық көлемде болып келе жатқан алапат басқыншылық, шапқыншылық, отаршылдық соғыстардың үздіксіз жалғасып келе жатқаны мәлім. Мыңдаған жылдар бойы осылайша бірін-бірі андумен, қырып-жоюменен келе жатқан Жер планетасы адамдарының мәңгілік бақытты тұрмыс құшағындағы өзге планеталықтармен үйлесіп өмір сүруі мүмкін емес қой.

Романның негізгі идеялық-композициялық желісіне айрықша поэтикалық ажар беріп тұрған осы сюжеттік бөліктегі Орман Төс планетасына барған Жер ғарышкерлерінің алаңдаған уайымды ойларының шынайылығы анық:

«Мұндай планетаралық кездесуге, біздер, Жер перзенттері дайынбыз ба? Ақыл-ойы саналы жандар ретінде мұндай әрекетке батыл бару үшін пісіп-жетілдік пе екен? Жер бетіндегі қоғамдар бөлек-бөлек өмір сүріп отырған кезде, олар бір-бірімен өзара қарама-қайшы болып тұрған кезде, біз осы ала-құлалықтан аттап өтіп, араздасуды, андысуды ұмытып, адамзаттың мүддесі үшін бірігіп, бір кісідей болып, бүкіл Жер шарының атынан өкілдік айта алар ма екенбіз. Бақталастықтың жаңа бір дүмпуі қозғалаңдамас үшін, мемлекеттер жалған намыстың жетегінде кетпес үшін бұл мәселенің шешімін Біріккен Ұлттар Ұйымының ықтиярына салуды сіздерден біз жалынышпен өтінеміз. Осы мәселені шешуде мемлекеттер вето правосын – тыйым салу правосын қолданбауын сұраймыз. Бәлкім, тіпті бұл жолы ерекше жағдай ретінде осы правоны жойса да болар еді.

...Жүрекпен ұғыңыздаршы! Біз Дүнин-Әлем қиырынан хабар бердік. Біз бұған дейін ғылымға белгісіз болып келген галактика жүйесінен – Құдірет жарығынан үн қатып тұрмыз. Көгілдір шаш ормантөстіктер -қазіргі аса биік цивилизацияның жасампаздары. Олармен дидарласып, табыссақ – бүкіл адамзат баласының тағдырында орасан зор өзгерістер болмақ. Әлбетте, ең алдымен Жер шарының мүддесін қорғай отырып, біз осындай сұхбаттасуға батылымыз барар ма екен?» [2,82-83-бб.].

Роман сюжетіндегі осы егізделе өрілген сюжеттік бөліктердегі жанама оқиғалардың кейіпкерлерінің хатында айтылған күмәнді ой –шындық. Сюжеттік бөліктердегі оқиғаның шарықтау шегіндегі ғарышкерлер хаттарындағы Жер планетасы адамдарының Орман Төс өркениетімен үйлесуін тілеген ойларының шиеленісті жағдаймен ұласады. КСРО мен АҚШ мемлекеттері және екеуінің жақтастары, пікірлестері әлемінен тұратын пікірталастар талқыға түседі: «Комиссия мүшелері бірнәрсені анық түсінді. Қазіргі адам баласының ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа көшіп, қалыптасып, қанға сіңіп кеткен өз тіршілігі, өз түсінігі, өз мәдениеті бар. Енді мына ғаламат жаңалық сол адамзаттың қадим дүниеден қалыптасқан тіршілігін сұрапыл сынға салғалы тұр. Мұндай сынға түсуге кімнің батылы барады? Жер бетіндегі тіршілік мүлде жойылып кетпесіне кім кепіл? Бөтен планеталықтардың ниеті қандайын кім біледі?» [2,155-б.].

Роман сюжетінің осы шиеленісі сәтінде әртүрлі көзқарастары бір-біріне кереғар екі жақтың келісуі қиын болады, бір-біріне қоқан-лоқы доқ көрсетуге дейін асқынып дүниежүзілік соғыс туындау қаупі қазір де қылаң береді. Ақыры, орбиталды «Паритет» станциясына Бірбасор аталатын комиссиясының қорытынды шешімі жөнелтіледі. Онда Орман Төске барған ғарышкерлер «Паритет» станциясына және Жерге оралуына тиым салынғаны, Орман Төс пен Жер планеталары қоғамдарының даму ерекшеліктерінің сәйкессіздігі негізіне байланысты бастартылатыны мәлімделді. Сонымен бірге, бұрынғы паритет-ғарышкерлердің де, ормантөстіктердің де жер сферасына жақындауына тиым салынатыны, жер планетасы тарапынан мынадай ғарыштық қорғаныс жүйесі құрылатыны ескертілген: «Шет планеталықтардың ұшқыш аппараттарының мүмкін болар шабуылынан қорғану жағдайында Бірбасор шұғыл шаралар қолданып «Құрсау» атты Төтенше транс космостың тәртіп орнатылатынын хабарлайды. Бұл тәртіп бойынша Жер планетасы төңірегіндегі космос кеңістігінде жерді айналдыра робот планеталар құрсауы шаншылады, ракеталар Жер планетасында басқа планеталардан жақындаған кез келген затты, ядролық лазер сәулесімен жоқ қылып жібереді» [2,156-б.].

Бұл – романға арқау болған тарихи кезең шындығының көркем шындықпен өрнектелген көрсеткіші. Жер планетасының құрлықтарын да, ондағы халықтарды да ғасырлар бойы өзгерместен, үздіксіз жалғасып келе жетқан жақсылық пен жамандықтың, ақ пен қараның қақтығысқан қайшылықтары ауқымында ғана ұстағысы келетін көркеуде зұлымдыққа оранған қалпында сақтауды

ойлайтындар ғана осылай шешеді. Ғарыштық кеңістікті игеру аясында алпауыт державалардың ондағы жеке озбыр пиғылдылардың шешімдерімен Жер планетасы қазіргі заманда экологиялық дағдарыстарға, апаттарға ұшырады. Әралуан саяси-идеологиялық, экономикалық мүдделердің озбыр жоспарларымен Ғарыш кеңістігіне тынымсыз зымырандар орбиталық станциялар ұшырылғанмен, олардың қайта құлауынан да ұшу сәтіндегі ауаны күйдіруінен де т.б. зардаптарының жер бетіндегі адамдар мен олар өмір сүріп отырған табиғаттағы жанды, жансыз мүшелер азапқа түсуде. Әртүрлі індеттер пайда болып, аңдардың да, құстардың да, төрт түліктің де жойылуы, «Ғасырдан да ұзақ күн» романының соңғы беттеріндегі қайтыс болған Қазанғап қарияны Сарыөзектегі Ана бейітіне жерлеп, енді сол бейіттің сақталуын айту үшін космодром басшылығына жолығуға бара жатқан сәттегі кейіпкер Едігенің хал-ахуалы да ормантөстіктер мен жерліктердің тілтабысуын аңсаған қиялшыл саяхатшы ғарышкерлерге ұқсап кетеді. Бірақ, қазіргі заманғы көзқараста – ғарышты игеруге, өзге планеталықтардан қорғануға арналған десек те, оның зардаптары Жер планетасының тіршілік ырғағын көпе-көрнеу бұзып тұрғаны анық қой. Романның сюжеттік-композициялық шешімін танытатын осы жерінің элеуметтік-экологиялық қасіретті сипаты айқын: «Дәл сол заматта әуе қақ айрылып, дүние дүр сілкініп, жанартау жарылып атқылағандай азан-қазан болды да кетті. Тіпті тұп-тура жанынан, космодром зонасынан аспанға жап-жарық боп көзді қарықтырып, алапат алау жалын тіп-тік шаншыла атылды. Едіге үрейі ұшып жалт берді. Түйе бақырып жіберіп, орнынан атып тұрды. .. Ит байғұс иесінің аяғына келіп тығылды.

Бұл транскосмостық «Құрсау» операциясы бойынша ұшырылған бірінші робот-ракета еді. Сарыөзекте тұп-тура кешкі сағат сегіз болатын. Бірінші ракетаның соңынан ғарышқа екінші, онан соң үшінші ракета, одан соң тағы да кетіп жатты. Жер шарының шаруасында ешнәрсе өзгермес үшін, бәрі де қаз -қалпында қалуы үшін бұл ракеталар қиыр космосқа шығып, Жер шарын айнала қоршап, тұрақты қамал құрмақшы...

Дүние-әлемі жалын боп қайнап, түтін боп қирап, аспан төңкеріліп төбеге түскендей болды... Қарапайым ғана тірі жандар – адам, түйе, ит үшеуі есінен танып, аулаққа безіп барады. Үрейден есі шыққан бейшаралар алапат жалынның жарығына аяусыз жанып бара жатқандай қараңғыдан қайта-қайта жарқ-жүрқ етіп көрініп, бір-бірінен айрылып қалудан қорқып, бірге зытып барады.

Бірақ олар қанша жанталаса қашқанмен бір орында тапжылмай тыпырлағанмен тең еді. Өйткені әрбір жана жарылыстан соң олар әлем өрттің жарығымен айнала қақыраған тажал күрсілдің астында қалды да отырды» [2,20-б.].

Бұл - романның тұтас идеялық желісіндегі көркемдік тұжырым. Яғни, XX ғасыр мен XXI ғасыр басындағы Жер планетасын құрсаулаған экологиялық дағдарыстар, адамдар мен табиғаттағы басқа да тіршілік иелерінің тым-тырақай, сенделіс, қаңғырыс жағдайындағы апаттардың көрінісі.

Қорыта айтқанда, Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» («И дольше века длится день») романы – Жер планетасына ортақ табиғат экологиясының көркем шындықпен, психологиялық тереңдікпен бейнелеген көркем эпикалық туынды.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы». Бас редакциясы, 1998. – I-том. – 720 б.
[2] Айтматов Ш. Ғасырдан да ұзақ күн: Роман, повесть. – Алматы: Атамұра, 2005. – 312 б.

REFERENCES

- [1] Kazakhstan. National encyclopedia. Almaty: Kazakh encyclopedia, 1998. Vol. 1. 720 p. (in Kaz.).
[2] Aitmatov Sh. Day lasts more than a hundred: Novel. Almaty: Atamura, 2005. 312 p. (in Kaz.).

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПРАВДА В СЮЖЕТЕ РОМАНА (по роману Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»)

А. Шамахова

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: мир, классическая литература, наследие, духовные ценности, казна.

Аннотация. Наследие классической художественной литературы народов мира – сокровищница духовной ценности национальной и общечеловеческой культуры. Художественные произведения прочитаны тысячами и миллионами читателей. Эти произведения читаются на протяжении многих веков и остаются в памяти поколений. Несомненно то, что они влияют на развитие духовных ценностей, эстетическое восприятие художественных реалий и правды жизни.

Поступила 27.01.2015г.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Әбсаттар қажы Дербісәлі. Марокко мен Испаниядағы жәдігерліктеріміз.....</i>	5
<i>Камалов А.К. Советтік Азияға миссия: АҚШ-тың вице-президенті Генри Уоллестін Сібірде, Өзбекістанда және Қазақстанда (1944 ж.).....</i>	17
<i>Кәрімова Р.О. Шығыс Түркістанда маталарды өндіру: дәстүр сабақтастығы.....</i>	22
<i>Сүгірәлинов М.М. Ауғаныстан Хазарейлері.....</i>	28

ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУ

<i>Сағындықова Н.Ж. Ахмед Йүгнеки (Югнеки).....</i>	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж. Көне заманның шығармашылық демі.....</i>	47
<i>Батырхан Б.Ш., Тоқтарбекова Л.Н. Фирдаусидің «шаһнама» дастанындағы даналық ойлар.....</i>	56
<i>Ошан Ж. Көне тарихи жәдігерден қалған жалғыз парак.....</i>	60
<i>Қамбарбекова Ф.Ә. «Иншай Тахир Вахид» – Қазақстан және Орталық Азия тарихын зерттеудегі дереккөз ретінде.....</i>	67
<i>Молотова Э.М. Бурхан Киличе ад-дин туралы тарихи шығармалардан ақпарлар.....</i>	76
<i>Каримова З.К. XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар байланыстары Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» дереккөзінде.....</i>	79

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Молотова Г.М. Уйғыр фольклорына үнді-араб-иран-түрік қарым-қатынасы.....</i>	85
<i>Юсупов Р. XX ғасырдың басындағы Шығыс Түркістандың әдеби жағдайы.....</i>	90
<i>Дюсенов Б.Д. ««Китаб ад-Дурра...» сөздігіндегі адамға қатысты сөздердің этнолингвистикалық сипаты».....</i>	94
<i>Масимова Х.В. Жазба ескерткіштердегі етістіктің Рай және Егіс, Жақ-сан категориялары.....</i>	99
<i>Баратова Ш.Б. Қазіргі қазақ және ұйғыр поэзиясында қара өлең ұйқасы және шалыс ұйқастың даму ерекшеліктері.....</i>	106

ҚАЗІРГІ ШЫҒЫСТАНУ ОЙЫ

<i>Джалилов З.Г. Хариджизм: радикалды исламның генезистік тарих дамуында.....</i>	111
<i>Мансурова А.С. Діни толеранттылық және діни диалог ара шарттар глобалдық нақтылықта.....</i>	117
<i>Байдаров Е.Ұ. Қазақстан қоғамының этноәлеуметтік және этноконфессионалды тұрғысындағы өзбек этникалық тобының орны.....</i>	123
<i>Дүйсен Ф.М. Орталық Азия және Үндістанның туризм мен рекреация саласындағы ынтымақтастығының болашағы: жағдайлары және ресурстары.....</i>	135
<i>Шаймарданова Н.Ж. Келіспеушілік пен қарама-қайшылық контекстіндегі жапон-корей қарым-қатынастарының тарихы.....</i>	142
<i>Руденко Е.И. Жаһандық оңтүстік азиялық шетжұрт: қалыптастыруы, сыныптамасы, маңыздылығы.....</i>	147
<i>Хаджиева Г.У. Дамушы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жаңаруын зерттеудің теориялық аспектілері.....</i>	155
<i>Мадалиева Ж.К. Мифология мәдениеттің тарихи серпінділігінде.....</i>	162

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

<i>Муратбекова А.М. Қытай–Үндістан қарым-қатынастарындағы территориялық шиеленістер.....</i>	169
<i>Қоңырбай Ә.Р. Жаңа Жібек Жолының қалыптасуы: экономикалық потенциал мен Қазақстан үшін перспективалар.....</i>	176
<i>Бәтенова А.Ж. Саяси жаңару саясаты жүргізілген Жапония (1797–1900 жж.).....</i>	186
<i>Мукатова Ә. Сәйкестік зерттеу тұжырымдамасына шыққан көзқарас: тарихнама аспекті.....</i>	192
<i>Әубәкір А. Көне түрік ғұрыптық кешендері этносемантикасының кейбір қырлары.....</i>	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Көкенова А.Т., Әбілкасым А.Б. Инновациялық іс-әрекетті мемлекеттік қолдау – ғаламдастыру жағдайында ұлттық экономиканың тиімділігін арттыру факторы ретінде.....</i>	203
<i>Әбіқаева М. Қазақстан Республикасында энергетика келешегінің дамуы мен қуат үнемдеу әлеуеті.....</i>	207
<i>Алауханов Е.О. Отандық қылмысты зерттеулерінің дамыту жолдары. Жетістіктері және мәселелері.....</i>	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т. «Білім беру сапасы»: негізгі тәсілдер және түсіндірмелер.....</i>	215
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. Дүниетаным қалыптасуындағы дұрыс ойлаудың орны мен мәні жайлы.....</i>	220
<i>Досжан Р.К. Абай Құнанбаев шығармашылығындағы жастарды тәрбиелеудегі білім және еңбек идеясы.....</i>	227

<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.Қ., Есмағұлова Н.Д.</i> Ықпалдасу шарттарындағы Қазақстан мен	
Польшаның әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	231
<i>Жанақова Н.Т.</i> Тың игеру науқаны және қазақ тілінің тағдыры.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Қазақстан Республикасындағы психологиялық қызметтің ролі.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Шығыр қондырғысы және оның қолданыс аясы.....	247
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Әлеуметтік қорғау модельдерінің дамуындағы негізгі тенденциялар.....	255
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Ағылшын тілі пәнін өту барысындағы жобалап оқыту әдісін қолданудың өзектілігі.....	260
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Исаева Н.</i> Қыш өңдеу шебері Абай Рысбековтың этнодизайндық шығармашылығы.....	263
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытов пьесаларындағы әлеуметтік қайшылық шындығы.....	266
<i>Шамахова А.</i> Өмір шындығын бейнелеудегі көркемдік уақыт пен көркемдік қиял (Шыңғыс Айтматовтың «Жан пίδα» романы бойынша).....	274
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Инновациялық әлеуметті бағалаудың әдістемелік негіздері.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамұратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Төреқұлова Д.М., Жұманова Б.К.</i> Халықтың келейлік деңгейін қысқарту үшін бюджеттен бөлінген қаражатты жоспарлау мен игеру.....	286
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Дәулет Г.</i> Зергер Қалмырза Тасовтың этнодизайндық шығармашылығындағы ұлттық дәстүрдің жалғастығы.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытовтың драматургиясы: классикалық дәстүр және суреткерлік дүниетаным сипаты.....	300
<i>Шамахова А.</i> Роман арқауындағы тарихи кезең шындығы (Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» романы бойынша).....	305
<i>Смағұлова Г.Н.</i> Құндылықтар әлеміндегі «сұлулық» концептісі.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Мәңгілік ел идеясы – Қазақстандық патриотизмнің түпқазығы.....	317
<i>Шойбекова Ғ.Б.</i> Дыбыстар сәйкестігінің лексикалық құрамды толықтырудағы ролі.....	321
<i>Қабдылқызы А., Бұғыбаева Ж.</i> Туынды топонимдердің нөлдік жұрнақ арқылы жасалуы.....	325

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ

<i>Дербисали А.Б.</i> Наши реликвии из Марокко и Испании.....	5
<i>Камалов А.К.</i> Миссия в Советскую Азию: вице-президент США Генри Уоллес в Сибири, Узбекистане и Казахстане (1944 г.).....	17
<i>Каримова Р.У.</i> Производство тканей в Восточном Туркестане: преемственность традиций.....	22
<i>Сугралинов М.М.</i> Хазарейцы Афганистана.....	28

ВОСТОЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Сагандыкова Н.Ж.</i> Ахмед Йугнеки (Югнеки).....	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж.</i> Творческое дыхание далеких эпох.....	47
<i>Батырхан Б.Ш., Токтарбекова Л.Н.</i> Мудрые изречения Фирдоуси в поэме «Шахнаме».....	56
<i>Ошан Ж.</i> О сохранившемся древнеисторическом документе.....	60
<i>Камбарбекова Г.А.</i> «Иншай Тахир Вахид» – как источник по истории Казахстана и Центральной Азии.....	67
<i>Молотова Э.М.</i> Сведения из исторических сочинений о Бурхан ад-дин Киличе.....	76
<i>Каримова З.К.</i> Казахско-дзунгарские взаимоотношения в XVIII веке в историческом сочинении «Ислам-наме» Моллы Абд аль-Алма.....	79

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Молотова Г.М.</i> Индо-арабо-иранское влияние на уйгурский фольклор.....	85
<i>Юсупов Р.К.</i> Литературная среда Восточного Туркестана начала XX века.....	90
<i>Дюсенов Б.Д.</i> Этнолингвистическая характеристика терминов о человеке в словаре «Китаб ад-Дурра...».....	94
<i>Масимова Х.В.</i> Категория залога, времени и степени в письменных памятниках.....	99
<i>Баратова Ш.Б.</i> Особенности развития рифмы в современной казахской и уйгурской поэзии.....	106

СОВРЕМЕННАЯ ВОСТОКОВЕДНАЯ МЫСЛЬ

<i>Джалилов З.Г.</i> Хариджизм: к истории генезиса и развития радикального исламизма.....	111
<i>Мансурова А.С.</i> Религиозная толерантность и религиозный диалог в условиях глобализирующей реальности.....	117
<i>Байдаров Е.У.</i> Роль узбекской этнической группы в этносоциальном и этноконфессиональном разрезе казахстанского общества.....	126
<i>Дуйсен Г.М.</i> Перспективы сотрудничества в индустрии туризма и рекреации Центральной Азии и Индии: условия и ресурсы.....	135
<i>Шаймарданова Н.Ж.</i> Ретроспектива японо-корейских отношений в контексте существующих разногласий и противоречий.....	142
<i>Руденко Е.И.</i> Глобальная южно-азиатская диаспора: формирование, классификация, значение.....	147
<i>Хаджиева Г.У.</i> Теоретические аспекты исследования социально-экономической модернизации развивающихся стран.....	155
<i>Мадалиева Ж.К.</i> Мифология в исторической динамике культуры.....	162

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Муратбекова А.М.</i> Территориальный спор в китайско-индийских отношениях.....	169
<i>Конырбай А.Р.</i> Формирование Нового Шелкового Пути: экономический потенциал и перспективы для Казахстана.....	176
<i>Батенова А.Ж.</i> Политическая модернизация Японии (1797–1912 гг.).....	186
<i>Мукатова А.М.</i> Примордиалистский подход в изучении концепта идентичности: историографический аспект.....	192
<i>Аубакир А.</i> Некоторые аспекты этносемантики в древнетюркской традиции.....	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Кокенова А.Т., Абилкасым А.Б.</i> Государственная поддержка инновационной деятельности как фактор роста эффективности национальной экономики в условиях глобализации.....	203
<i>Абикаева М.</i> Перспективы развития энергетики и потенциал энергосбережения в Республике Казахстан.....	207
<i>Алауханов Е.О.</i> Пути развития отечественной криминологии. Достижения и проблемы.....	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т.</i> «Качество образования»: основные подходы и трактовки.....	215
<i>Аюпова З.К., Кусаинов Д.У.</i> О месте и роли здравого смысла в становлении мировоззрения.....	220
<i>Досжан Р.К.</i> Идеи знания и труда в творчестве Абая Кунанбаева в воспитании молодежи.....	227
<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.К., Есмагулова Н.Д.</i> Социально-экономические проблемы Казахстана и Польши в условиях интеграции.....	231

<i>Жанакова Н.Т.</i> Освоение целины и судьба казахского языка.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Роль психологической службы в Республике Казахстан.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Чигирь – водоподъемное устройство и его объект использования.....	247
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Основные направления развития моделей социальной защиты.....	254
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Актуальность использования проектных методов обучения на уроках английского языка.....	260
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Исаева Н.</i> Этнодизайнерское творчество мастера по керамике Абая Рысбекова.....	163
<i>Тебегенов Т.С.</i> Социальные противоречия в пьесах Жусипбека Аймауытова.....	266
<i>Шамахова А.</i> Жизненная правда на примерах красочного изображения времени и фантазий (по роману Чингиза Айтматова «Плаха»).....	274
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Методические основы оценки инновационного потенциала.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамуратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Турекулова Д.М., Жуманова Б.К.</i> Планирование и освоение бюджетных средств, выделенных на сокращение уровня бедности населения.....	286
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Даулет Г.</i> Приемственность национальных традиций в этнодизайнерском творчестве ювелира Калмырзы Тасова.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Драматургия Жусипбека Аймауытова: классические традиции и художественное мировоззрение.....	300
<i>Шамахова А.</i> Историческая правда в сюжете романа (по роману Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»).....	305
<i>Смагулова Г.Н.</i> Особенности фразеологической репрезентации концепта «красота» в казахском языке.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Идея Мәңгілік ел – как основа казахстанского патриотизма.....	317
<i>Шойбекова Г.Б.</i> Роль чередования звуков в пополнении лексического состава.....	321
<i>Кабдылқызы А., Бугыбаева Ж.</i> Образование производных топонимов с помощью нулевого аффикса.....	325

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF HISTORY

<i>Derbisali Abdsattar</i> . Our relics from Morocco and Spain.....	5
<i>Kamalov A.K.</i> Mission to the Soviet Asia: the Vice President of the United States Henry Wallace in Siberia, Uzbekistan and Kazakhstan (1944).....	17
<i>Karimova Risalat</i> . Production of fabrics in the East Turkestan: the continuity of traditions.....	22
<i>Sugralinov Marlen</i> . Hazaras of Afghanistan.....	28

EAST SOURCE STUDY

<i>Sagandykova Nagima</i> . Ahmed Yugneki (Yugneki).....	38
<i>Tokhtabayeva Shayzada</i> . Creative breath of far eras.....	47
<i>Batyrkhan B.Sh., Toktarbekova Laura</i> . The Wise Sayings of Firdausi in «Shahname» Poem.....	56
<i>Oshan Zhanimkhan</i> . About the remained drevneistoricheskyy document.....	60
<i>Kambarbekova Gallia</i> . «Insha Tahir Waheed» – as a source on the history of Kazakhstan and Central Asia.....	67
<i>Molotova Elvira</i> . Data from historical compositions about Burkhan a hell dynes Kilich.....	76
<i>Karimova Zulfiyam</i> . Kazakh джунгарские relationship in the XVIII century in historical composition of "Islam-name" Malls Abd al-Alma.....	79

LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Molotova Gulbahrem</i> . Indo-Arab-Iranian influence on the Uigur folklore.....	85
<i>Yusupov Rakhimzhan</i> . Literary environment of Eastern Turkistan in the beginning of the XX century.....	90
<i>Dyusenov Bagdat</i> . Etnolingvisticheskaya the characteristic of terms about the person in the dictionary "Kitab ad-Durra...".....	94
<i>Masimova Halminam</i> . Category of mortgage, to time and degree in writing monuments.....	99
<i>Baratova Shairyam</i> . Features of development of a rhyme in modern Kazakh and Uigur poetry.....	106

THE MODERN EAST THOUGHT

<i>Jalilov Zaur</i> . Haridzhizm: the history of genesis and development of radical islamizm.....	111
<i>Mansurova Asseli</i> . Religious tolerance and religious dialogue in the conditions of the globalizing reality.....	117
<i>Baydarov Erkin</i> . The role of the Uzbek ethnic group in the ethno-social and ethno-confessional context of Kazakhstan's society.....	123
<i>Duisen M. Galymzhan</i> . Prospects for Cooperation in the Travel and Tourism Industry of Central Asia and India: Conditions and Resources.....	135
<i>Shaimardanova Nazigul</i> . Retrospective of Japanese-Korean Relations in the Context of Differences and Contradictions.....	142
<i>Yelena I. Rudenko</i> . Worldwide South Asian Diaspora: Emergence, Classification, Significance.....	147
<i>Khadzhiyeva Gulzhahan</i> . Theoretical aspects of research on socio-economic modernization of developing countries.....	155
<i>Madaliyeva Zhanyl</i> . Mythology in historical dynamics of culture.....	162

YOUNG SCHOLARS RESEARCHES

<i>Muratbekova Albina</i> . Territorial disputes in the China-India relations.....	169
<i>Adilet R. Konirbay</i> . The formation of New Silk Road: economic potential and perspectives for Kazakhstan.....	176
<i>Batenova Alua</i> . Political modernization of Japan (1797–1912).....	186
<i>Mukatova Aliya</i> . Primordial approach to the study of the concept of identity: historiographical aspect.....	192
<i>Armand Aubaquir</i> . Some aspects of ethnosemantics in drevnetyurksky tradition.....	196

* * *

<i>Saparbaev B.A., Kokenova A.T., Abilkasym A.B.</i> State support of innovative activity – as factor of growth of efficiency of national economy in the conditions of globalization.....	203
<i>Abikayeva M.</i> Prospects of development of energy and potential of energy-savings in Republic of Kazakhstan.....	207
<i>Alaukhanov E.O.</i> The way of development of criminology. Achievements and challenges.....	211
<i>Almurzayeva B.K., Kubiyeva V.A., Salish S., Sagiyeva A.T.</i> «Quality of education»: basic approaches and interpretations.....	215
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> About the place and role of the common sense in the formation of outlook.....	220
<i>Doszhan R.K.</i> The ideas of knowledge and work for youth education in the oeuvre of Abay Kunanbaev.....	227
<i>Yegemberdieva S.M., Abdramanova G.K., Yesmagulova N.D.</i> Social and economic problems of Kazakhstan and Poland in integration conditions.....	231
<i>Zhanakova N.T.</i> Mastering of virgin soil and fate of Kazakh.....	238

<i>Baybekova M.M., Anarbayev Z.Z.</i> A role of psychological service in the Republic of Kazakhstan.....	243
<i>Kartayeva T.Ye.</i> Chyhir – water-lifting device and its use of the object.....	247
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Main directions of development of models of social protection.....	254
<i>Nakhypbekova E.</i> Relevance of using project methods at the English lessons.....	260
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Isaeva N.</i> Ethnodesigner art of ceramic master Abai Rysbekov.....	263
<i>Tebergenov T.S.</i> Social contradictions in the plays of Zhusipbek Aymaulytov.....	266
<i>Shamakhova A.</i> A true example of colorful images and fantasies (based on the novel of Chingiz Aitmatov "Block").....	274
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Methodical bases of the assessment of innovative potential.....	279
<i>Tastanbekova K.N., Shamuratova N.B., Babazhanova Zh.A., Turekulova D.M., Zhumanova B.K.</i> Planning and mastering of budgetary funds allocated on reduction of poverty level of the population.....	286
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Daulet G.</i> Succession of national traditions in the ethnodesign art of jeweler Kalmyrza Tasov.....	295
<i>Tebergenov T.S.</i> Dramaturgy of Zhusipbek Fymaulytov: classic traditions and artistic outlook.....	300
<i>Shamakhova A.</i> Historical truth in the plot of the novel (based on the novel by Chingiz Aitmatov "Day lasts more than a hundred").....	305
<i>Smagulova G.N.</i> Features frazeologičeskoj representation of the concept of "beauty" in Kazakh language.....	311
<i>Auelgazina T.K.</i> the idea of the eternal people - as the basis of the Kazakhstan patriotism.....	317
<i>Shoibekova G.</i> The role of changing voices in enlarge of lexical composition.....	321
<i>Kabdylkzy A., Bugybaikyzy Zh.</i> The formation of derivative toponyms by using zero affixation.....	325

**PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE
IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www:nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

social-human.kz

Редактор *М. С. Ахметова*

Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 04.02.2015.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.

21 п.л. Тираж 2000. Заказ 1.